

(*Pogled u život i djelo Nedžiba Mahfuza*, str. 9).

Ornamentika koja krase naslovne stranice nova tri te ponovljenih izdanja ranije objavljenih pet romana značajno je poboljšanje u odnosu na rješenja za koja se izdavač opredijelio u prvom izdanju, budući da uveliko

asocira na kulturno-civilizacijski okvir iz kojeg romani dolaze.

Imajući u vidu navedeno, ovi prijevodi su nezaobilazno štivo za ovu i sve naredne generacije te ih preporučujemo za čitanje najširoj čitateljskoj javnosti. ■

Amrudin Hajrić

PUTOKAZ ZA KLASIČNU TURSKU KNJIŽEVNOST

FEHIM NAMETAK: *POJMOVNIK DIVANSKE I TESAVVUFSKE KNJIŽEVNOSTI*

Orijentalni institut u Sarajevu.
Posebna izdanja XXVII. Sarajevo
2007. str. 270.

Pojmovnik *divanske i tesavvufske književnosti* autora Fehima Nametka prvi je priručnik te vrste kod nas. Već time zaslužuje da se javnosti skrene pažnja kako je taj priručnik stigao u naš naučni i kulturni život.

Od svoje prve knjige *Fadil-paša Šerifović, pjesnik i epigrafičar Bosne*, objavljene 1981. godine u istoj ediciji u kojoj je izišao i ovaj *Pojmovnik* (posebna izdanja Orijentalnog instituta u Sarajevu) Fehim Nametak daje značajan doprinos poznavanju divanske i tesavvufske književnosti

kod nas. Ovim povodom podsjetimo na knjige *Divanska poezija 16. i 17. stoljeća u Bosni i Hercegovini* i *Divanska književnost Bošnjaka*. Bez sumnje je iskustvo u dugogodišnjem radu na divanskoj književnosti bilo glavni poticaj autoru da sačini ovakav *Pojmovnik*.

Divansku književnost autor u *Pojmovniku* tumači na sljedeći način: "To je vrsta otmjene književnosti, uglavnom poezije, spjevane po pravilima arapske metrike, koja je ovo ime dobila tek poslije reformi sprovedenih sredinom 19. stoljeća, nazvanih *Tanzimat*, dakle kad je već prestala egzistirati."

Kako se iz tumačenja vidi, riječ je o klasičnoj turskoj književnosti, i to o poeziji I, u mnogo manjoj mjeri, o prozi, koja je nastajala u osmanskoj tradiciji. Ta književnost, pisana na turskom jeziku, počela se razvijati u 13. stoljeću, uporedo s pojavljivanjem turskih *bejluka* na prostoru Anadolije. Ovakve uporednosti se uzimaju u

općem smislu i smatraju se preciznima onoliko koliko se općenito razvoj kulture može odmjeravati historijskim dešavanjima (Esad Duraković). Ipak, kad se govori o počecima divanske književnosti na turskom jeziku, doista se moraju spomenuti historijska zbivanja na prostoru Male Azije u 13. stoljeću. U dvjema turskim državama koje su prethodile tom vremenu (Država velikih Seldžuka na prostoru današnjeg Irana i Država anadolskih Seldžuka na prostoru Anadolije) koristio se perzijski kao službeni jezik. S tim su se jezikom u seldžučkim državama usvojili svi elementi perzijske kulture, pa tako i perzijska književnost. Padom Države anadolskih Seldžuka nakon prodora Mongola u Anadoliju prekinut je taj kontinuitet perzijske kulture kod Turaka. Prostor Anadolije podijeljen je među bejlucima od kojih je svaki priželjkivao preuzeti seldžučki autoritet i zadobiti što veći dio Anadolije za sebe. Bejluci nisu imali čvrstu vezu s visokom perzijskom kulturom i s perzijskim jezikom te je u novim historijskim okolnostima kultura svoj izraz pronalazila na turskom jeziku. Te su okolnosti potaknule prevođenje na turski s arapskog i perzijskog jezika. Uporedo s tom aktivnošću razvijala se i poezija na turskom jeziku koja se pjevala na pjesničke kalupe perzijske književnosti.

Kako je Anadolijom zavladao Osmanski bejluk i razvio se tokom 14. stoljeća do države s jasnom islamskom perspektivom, tako se i književnost u Osmanskoj državi razvijala kao produžetak klasične islamske književnosti. Osmanlije su kao službeni jezik koristili turski te se i književnost koju su njegovali izražavala na tom jeziku. Osmanska književnost je stekla oblik *klasične islamske na turskom jeziku* u drugoj polovini 15. stoljeća. Od tada se njegovala tokom četriristo godina. U 19. stoljeću se, pod utjecajem krupnih promjena u intelektualnom svijetu, počela mijenjati svijest i o turskoj književnosti. U tim sveopćim promjenama sredinom 19. stoljeća, koje su u turskoj historiji označene nazivom *Tanzimat* (Velike reforme), četriristogodišnja književnost na turskom jeziku nazvana je *divanskom*. Naziv je dobila po *divanu* – osvrnimo se opet na *Pojmovnik* – a divan je “zbornik u kojem je zastupljena poezija jednoga pjesnika spjevana po pravilima arapske metrike s obaveznom rimom.”

U vremenu od četriristo godina pjevanje poezije bilo je najvažniji znak osmanske naobrazbe; poeziju je pisao svako onaj ko ju je čitao, preciznije, svako onaj ko ju je recitirao, budući da je osmansko poznavanje poezije u osnovi bilo usmeno. Samo ova dva momenta, dužina vremena u kojem

se divanska književnost razvijala i njena raširenost među onima koji su se smatrali pismenima (ne ulazimo u kompleksno pitanje pismenosti u osmanskome društvu), dovoljna su da se nasluti obimnost te književnosti. Sastavljanje poezije imalo je iznimno veliku ulogu u kulturi svakodnevnice kod Osmanlija da “nije pretjerano reći kako je to najveća književna produkcija u historiji čovječanstva” (Victoria Rowe Holbrook).

Vrjednovanje divanske poezije podrazumijeva obavezu filološkog postupka koji, sam po sebi, ima za cilj razumijevanje svake riječi u stihu i sintaktičkih odnosa među riječima. Ispravnim filološkim postupkom doista se postiže razumijevanje stiha, odnosno književnoga teksta u cjelini, ali njegovu ljepotu – kao što je to kod svakog umjetničkog teksta – ne čine samo riječi upotrijebljene u stihovima i povezane određenim sintaktičkim vezama. Ma koliko mnogo takvih mogućnosti bilo, one su u svakom jeziku ograničene. Divanska poezija je tokom svoga četiristogodišnjeg razvoja svakako doživljavala novine u pogledu leksike i gramatike u stihu, no takve konkretne novine nisu morale biti garancija kvaliteta poezije. Stoga, za valjano razumijevanje te poezije neće biti dovoljno poznavanje osmanskoga jezika – iako je ono nužno i bez tog znanja se divanskoj poeziji ne može pristupiti.

Podsjetimo da svaka poezija kazuje više od onoga što se može razumjeti u filološkoj obradi; ona je odraz svijeta svoga autora i svijeta kojemu autor pripada. Osmanski svijet, drugim riječima, svaki oblik osmanskoga života i kulture imao je, kao svoj neodvojivi dio, vjeru koja je neraskidivo povezivala čovjeka s Bogom, povezivala je ovaj i drugi svijet, vidljivo i nevidljivo. A neodvojivi dio osmanskog poimanja vjere je islamski misticizam – tesavuf. Napetost između ovosvjetskog i vjerskog tumačenja života, koja je osnova tesavufa, prenijeli su u poeziju majstori divanske poezije, objedinjujući mistično i čulno. Poezija je ponudila “neograničeno mnogo mogućnosti da se stvaraju nove i nove veze između ovosvjetskoga i onosvjetskoga, da se vjerski pojmovi preobliču u prave estetske simbole” (Annemarie Schimmel). Ta stalna prisutnost tesavufa u poimanju vjere, a preko vjere u poimanju života, obilježje je i divanske i tesavufske i narodne poezije na turskom jeziku, o čemu govori Fehim Nametak u “Uvodu” svoga *Pojmovnika*. “Umjetnička vrijednost divanske poezije”, kaže autor, “i jest u tome što ona daje mogućnost i za mističko i za hedonističko tumačenje stihova.”

Stoga autor u “Uvodu” *Pojmovnika* navodi kako “za razumijevanje

stihova divanske poezije neće biti od velike pomoći ni najbolji rječnik osmanskoga jezika”. Rječnik će dati leksičko značenje riječi upotrijebljene u stihu, a ona izvanjezička motivacija koja je dotičnoj riječi napravila mjesto da baš ona izrazi umjetničku misao ne može se dokučiti iz rječnika. Takvo tumačenje može dati *Pojmovnik divanske i tesavufske književnosti*.

Pojmovnik je prije svega potreban studentima turskog jezika i književnosti i orijentalne filologije jer su ovom knjigom dobili prijeko potreban priručnik koji će im olakšati upoznavanje divanske književnosti i pomoći da uoče karakteristične pojave u toj književnosti. U *Pojmovniku* će pronaći tumačenje, naprimjer, da riječ *hâb*, za koju rječnik nudi značenje “san”, u tesavufskoj i divanskoj književnosti označava “stanje nezainteresiranosti, odsustva zanimanja, što je često karakteristika voljene osobe koja je nemarna spram zaljubljenoga”. U *Pojmovniku* će pročitati da riječ *mektup*, koju nauče na prvim časovima studija u značenju “pismo”, u divanskoj poeziji dobiva značenje “lice drage” ili da sintagma *bâd-ı sabâ* osim značenja “jutarnji povjetarac” u književnosti ima i ovo: “vjetar koji donosi miris voljene osobe.” Neka ovih nekoliko primjera budu poticaj studentima da koriste *Pojmovnik*.

S ovom knjigom su ljudi iz struke dobili tumačenja pojmova koja mogu koristiti u daljem radu prema svojim potrebama. Treba istaknuti kako je *Pojmovnik* koristan priručnik našim kulturolozima. Prisustvo divanske književnosti na ovim prostorima u toku stoljećâ osmanske vlasti ovdašnja je kulturna tekovina. (Ostanimo u okviru ovoga teksta i recimo da se o tome može čitati u već spomenutim knjigama Fehima Nametka.) Imamo li na umu kako se “ne može razumjeti osmanski mentalitet bez razumijevanja uloge koju je imala poezija kao glavni kulturni izraz u tom društvu” (Walter Andrews), bit će jasno kako je za naš kulturni život značajno poznavanje divanske književnosti. Ne dvojim oko toga da najveću obavezu u tom smislu (i u pogledu istraživanja i u pogledu prezentiranja javnosti) nose stručnjaci koji su obrazovani da tumače te umjetničke tekstove. No za njih bi vrlo dobar impuls moglo biti kritičko vrjednovanje koje dolazi ne samo od stručnjaka iz uže oblasti nego i od onih koji djeluju u drugim (srodnim) strukama. Cijenim da bi istraživanje ovoga dijela baštine pomoglo i bržem i lakšem i jasnijem sagledavanju ukupne kulture koju smo naslijedili kad bismo znali poticati i planirati zajednički rad stručnjaka različitih profila. Kvalitetno poznavanje kulture naše prošlosti bilo bi sjajan vodič za

kulturu naše sadašnjosti. Preporučit ću stoga *Pojmovnik* i svima onima koji se profesionalno ili privatno zanimaju za divansku i tesavufsku književnost, podsjećajući da se u njemu može naći tumačenje pojmova kao što su Alevi, bulbul, Džemšid, Horasan, Ka'ba, Mesih, mesnevija, Nuh, Zulejha, ptica Anka, planina Kâf.

Istaknut ću i to da *Pojmovnik* odlikuje ležeran stil u tumačenju natuknica. Tu je ležernost autor mogao postići zahvaljujući svome suverenom vladanju tematikom. Uspješnom tehničkom izgledu ove knjige doprinijeli su glavna urednica Lejla Gazić i tehnička urednica Sabaheta Gačanin, te Adel Kapo i Mahir Sokolija. ■

Kerima Filan

Markus Koller, **Bosnien an der Schwelle zur Neuzeit**, Eine Kulturgeschichte der Gewalt (1747-1798)
Izdavač: R. Oldenbourg Verlag München 2004, s. 244

Nasilje kao tema u javnim diskusijama već godinama ima jedan širok okvir. U vezi s tim postoji i veliki broj objavljenih radova. Ranija istraživanja koja u socijalnim historijama govore o nasilju “odozgo” kao o formi ograničavanja nasilja “odozdo” ne mogu zadovoljiti savremene definicije nasilja. Istraživanja kulturno specifičnih formi nasilja omogućuju donekle približavanje identifikaciji ovog fenomena. Istraži-

vanje topografije, vremena, starosne dobi, spola, društvenih slojeva, institucija, društvenih povoda i drugih momenata daju jednom historičaru mogućnost da stekne predstavu o socijalnim specifičnostima i karakteristikama društveno-političke formacije u određenom historijskom momentu. Tek u okviru svih tih faktora istraživač je u situaciji da identifikuje nasilje kao fenomen, da identifikuje njegove uzroke i posljedice.

Dosadašnja istraživanja nasilja u Bosni u okviru osmanskog društveno-političkog sistema bila su koncentrisana uglavnom oko četiri međusobno usko povezana aspekta: organizacije feudalnog društvenog uređenja, hajduka, povećanja poreskih davanja i zloupotreba osmanskih službenika.